

DOI: <https://doi.org/10.61491/yk.16.2024.9401>

თურქული ფრაზეოლოგიზმები
გურული მამლუქის წიგნში „ახალი დიალოგები“

Turkish Phraseologisms
in the Gurian Mamluk's Book „New Dialogues“

მირანდა ჭანკვეთაძე

აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
საქართველო, ქუთაისი

Miranda Chankvetadze
Akaki Tsereteli State University
Georgia, Kutaisi

აბსტრაქტი

ფრაზეოლოგიზმებს ხატოვან სიტყვა-თქმებს, იდიომებს ან ფიგურალურ გამოთქმებს უწოდებენ. ეს არის მყარი შესიტყვება, რომელიც დამახასიათებელია ამა თუ იმ ენისათვის და მისი შემადგენელი სიტყვები ისე არის ერთმანეთთან დაკავშირებული, რომ მთელი ფრაზის მნიშვნელობა გაიგება.

ფრაზეოლოგიზმებს სხვადასხვა ენის ლექსიკურ სისტემაში განსაკუთრებული ადგილი უკავია. ის არა მარტო ამდიდრებს ამა თუ იმ ენის ლექსიკას, არამედ აგრეთვე ასახავს ამა თუ იმ ერის კულტურულ სპეციფიკასაც.

თურქულ ენაში ფრაზეოლოგიზმი გამოხატულია ტერმინ „Deyim“-ით. XX საუკუნის 30-40-იან წლებამდე კი ხშირად გვხვდებოდა ტერმინი tabir „გამოთქმა“.

იოსებ წილოსანის წიგნი „ახალი დიალოგები“ მდიდარია გრამატიკული და ლექსიკური თვალსაზრისით. აღსანიშნავია წიგნში მოყვანილი ფრაზეოლოგიზმების მრავალფეროვნებაც.

აღმოსავლეთმცოდნე იოსებ ლაზარევის ძე წილოსანს მაჰმადიანურ სამყაროში ალი-ამედ ეფენდად მოიხსენიებენ. ტრაგიკული ბედის მქონე გურული ბიჭი 1812 წელს 8 წლის ასაკში გაიტაცეს და თავდაპირველად ოსმალეთიდან ჩამოსულ დიდ ვაჭარს ჰასან-ალას, ხოლო შემდეგ კაიროში მუჰამედ-ალას მიჰყიდეს. სანამ მშობლიურ მიწას დაუბრუნდებოდა, გრძელი და რთული ცხოვრებისეული გზა განვლო. სამშობლოში დაბრუნებულმა იოსებმა კი სამეცნიერო საქმიანობას მიჰყო ხელი და მაშინდელი თბილისი აქცია აღმოსავლური ენების შემსწავლელ ერთგვარ ცენტრად. 1856 წელს

გამოიცა რუსულ-ფრანგულ-თურქული სალაპარაკო ენის ლექსიკონი. წიგნის სრული სათაურია „ახალი დიალოგები რუსულ, ფრანგულ, თურქულ და თათრულ ენებზე, ბოლო ორი ენის კირილური ასოების ტრანსკრიფციით“ (Новые разговоры на Российском, Французском, Турецком и Татарском языках с Русским произношением двух последних). აღსანიშნავია, რომ ავტორი ტერმინს „Татарском“ წიგნში აზერბაიჯანულისთვის იყენებს. 630-გვერდიან ნაშრომში მოცემული დიალოგები ოთხ სვეტადაა დაყოფილი და გვხვდება შემდეგი თანმიმდევრობით: რუსული-ფრანგული-თურქული-კირილური ასოებით ტრანსკრიფცია. ლექსიკონის ფორმატში მოცემული დიალოგები სხვადასხვა თემატიკასა და ჯამში 130 სათაურია გამოყოფილი. დიალოგებში გვხვდება როგორც ადამიანთა სულიერი განცდის ამსახველი, ასევე, ნუმერაციული ფრაზეოლოგიზმები:

Can çekilmek - სიტყვასიტყვით: „სიცოცხლესთან ბრძოლა“; can - „სიცოცხლე, სული“, çekilmek - „ბრძოლა“. „ტანჯვა, წამება. სულის ლაფვა“;

Can vermek - სიტყვასიტყვით: „სულის მიცემა“; can - „სიცოცხლე, სული“, vermek - „მიცემა“. „სულის განტევა“ - გარდაცვალება;

Başa çıkarmak - სიტყვასიტყვით: „თავში გაყვანა“; baş - „თავი“, çıkarmak - „გაყვანა“. „საქმის ბოლომდე მიყვანა“ - დამთავრება;

Bir ayağı mezara koymak - სიტყვასიტყვით: „ერთი ფეხის სამარეში ჩადება“; bir - „ერთი“, ayak - „ფეხი“, mezar - „საფლავი, სამარე“, koymak - „ჩადება“. „ცალი ფეხი სამარეში უდგას“ - სიკვდილის პირასაა.

საკვანძო სიტყვები: თურქული ფრაზეოლოგიზმი, თურქული ლექსიკა, იოსებ წილოსანი.

ABSTRACT

Phraseologisms are sometimes referred to as figurative expressions, idioms, or set expressions. They represent fixed combinations of words characteristic of a given language, in which the constituent words are linked in such a way that the meaning of the entire phrase can be understood.

Phraseologisms occupy a special place within the lexical system of any language. They not only enrich a language's vocabulary but also reflect the cultural specificities of the people who speak it. In Turkish, a phraseologism is expressed by the term Deyim, while until the 1930s–1940s, the term tabir (expression) was also commonly used.

The book *New Dialogues* by Ioseb Tsilosani is notable for its rich grammatical and lexical diversity. Of particular interest is the variety of phraseologisms presented in the text. Ioseb Tsilosani, son of Lazar, known among Orientalists as Ali-Amed Efendi, had a tragic fate: in 1812, at the age of eight, he was abducted and initially sold to the prominent Ottoman merchant Hasan-Agha, and later to Muhammad-Agha in Cairo. Before returning to his homeland, he underwent a long and challenging life journey. Upon returning, he devoted himself to scholarly work and turned Tbilisi into a kind of center for the study of Eastern languages.

In 1856, he published a Russian-French-Turkish conversational dictionary, officially titled *New Dialogues in Russian, French, Turkish, and Tatar Languages, with Cyrillic Transcription for the Last Two Languages* (Новые разговоры на Российском, Французском, Турецком и Татарском языках с Русским произношением двух последних). Notably, Tsilosani used the term *Tatar* in reference to Azerbaijani. The 630-page work is organized into four columns, presented in the order: Russian, French, Turkish, and Cyrillic transcription. The dialogues cover various thematic topics, totaling 130 sections, and contain numerous phraseologisms, both expressive of human emotions and of numerical or quantitative concepts. Examples include: *Can çekişmek*: literally „struggle with the soul“ (can – life, soul; çekişmek – struggle). Signifying torment or suffering; the agony of the spirit. *Can vermek*: literally „to give the soul“ (can – life, soul; vermek – to give). Refers to death. *Başa çıkarmak*: literally „to lead to the head“ (baş – head; çıkarmak – to bring out). Refers to completing a task or bringing something to an end. *Bir ayağı mezara koymak*: literally „to put one foot in the grave“ (bir – one; ayak – foot; mezar – grave; koymak – to place). Refers to being near death.

Keywords: Turkish phraseology, Turkish vocabulary, Ioseb Tsilosani.

შესავალი

სამეცნიერო ლიტერატურაში ფრაზეოლოგიზმებს ზოგჯერ ხატოვან სიტყვა-თქმებს, იდიომებს ან ფიგურალურ გამოთქმებს უწოდებენ. ეს არის სიტყვათა მყარი შესიტყვება, რომელიც დამახასიათებელია ამა თუ იმ ენისათვის და მისი შემადგენელი სიტყვები ისე არის ერთმანეთთან დაკავშირებული, რომ მთელი ფრაზის მნიშვნელობა გაიგება.

ფრაზეოლოგიზმებს სხვადასხვა ენის ლექსიკურ სისტემაში განსაკუთრებული ადგილი უკავია. ის არა მარტო ამდიდრებს ამა თუ იმ ენის ლექსიკას, არამედ აგრეთვე ასახავს ამ თუ იმ ერის კულტურულ სპეციფიკასაც.

თურქული ენა მდიდარია ფრაზეოლოგიზმებით. იოსებ წილოსანის წიგნში „ახალი დიალოგები“ მრავალფეროვანია ფრაზეოლოგიური მასალა.

მეთოდები

აღწერითი მეთოდის საშუალებით აღწერილია იოსებ წილოსანის წიგნში „ახალი დიალოგები“ წარმოდგენილი თურქული ფრაზეოლოგიური ერთეულები, ანალიზის მეთოდით განხილულია მათი სტრუქტურა და სემანტიკური ნიუანსები.

მსჯელობა

აღმოსავლეთმცოდნე, პოლკოვნიკი იოსებ წილოსანი, მაჰმადიანურ სამყაროში ალი-ამედ ეფენდის სახელით წოდებული, 1804 წელს გურული გლეხის - ლაზარე წილოსანის ოჯახში დაიბადა. ცხოვრებამ მას რთული ბედი არგუნა. 1812 წელს 8 წლის იოსები გაიტაცეს და თავდაპირველად ოსმალეთიდან ჩამოსულ დიდ ვაჭარს - ჰასან-ალას, ხოლო შემდეგ კაიროში

მუჰამედ-აღას მიჰყიდეს. იოსების პატრონმა, შემდგომში მამობილმა მუჰამედ-აღამ იოსები საკუთარი შვილივით შეიყვარა, სპეციალური სიგელით მონობიდან გაანთავისუფლა და ხაზინის მეპატრონედ დანიშნა (ჯაფარიძე 2022: 245).

ეგვიპტეში ყოფნისას იოსებმა შეისწავლა თურქული და არაბული ენები, მაჰმადიანური კანონმდებლობა და ღვთისმეტყველება. შემდგომ კი სასწავლებლად საფრანგეთში გაიგზავნა. 1832 წელს იოსებმა პარიზში დაამთავრა უმაღლესი საინჟინრო სასწავლებელი. მიუხედავად იმისა, რომ ეგვიპტეში უზრუნველყოფილი ცხოვრება ელოდა, მან თავისი სამშობლო აირჩია და საქართველოში დაბრუნდა (არჯევანიძე 1946: 57).

საქართველოში დაბრუნებულმა იოსებმა დაიწყო სამეცნიერო საქმიანობა. მან მაშინდელი თბილისი აქცია აღმოსავლური ენების შემსწავლელ ერთგვარ ცენტრად. 1856 წელს გამოიცა მისი პირველი წიგნი „აღმოსავლური ენების სახელმძღვანელო“. ამავე წელს დაიბეჭდა რუსულ-ფრანგულ-თურქული სალაპარაკო ენის ლექსიკონი. 1862 წელს კი იოსებმა გამოსცა წიგნი, რომელიც წარმოადგენს მაჰმადიანური ენების თვითმასწავლებელს. იოსებ წილოსანი 1873 წელს თბილისში გარდაიცვალა.

იოსებ წილოსანის წიგნის სრული სათაურია „ახალი დიალოგები რუსულ, ფრანგულ, თურქულ და თათრულ ენებზე, ბოლო ორი ენის კირილური ასოების ტრანსკრიფციით“ (Новые разговоры на Российском, Французском, Турецком и Татарском языках с Русским произношением двух последних). აღსანიშნავია, რომ ავტორი ტერმინს „Татарском“ წიგნში აზერბაიჯანულისთვის იყენებს. 630-გვერდიან ნაშრომში მოცემული დიალოგები ოთხ სვეტადაა დაყოფილი და გვხვდება შემდეგი თანმიმდევრობით: რუსული - ფრანგული - თურქული - კირილური ასოებით ტრანსკრიფცია. წიგნის თურქული ნაწილი არაბული ასოებითაა. ლექსიკონის ფორმატში მოცემული დიალოგები სხვადასხვა თემატიკისაა და ჯამში 130 სათაურია გამოყოფილი. მათ შორისაა: ცხოველები, მისალმება, მედიცინა, დრო, წელიწადის დროები, მოგზაურობა და სხვა.

თურქულ ენაში ფრაზეოლოგიზმი გამოხატულია ტერმინით Deyim. მეოცე საუკუნის 30-40-იან წლებამდე კი ხშირად გვხვდებოდა ტერმინი Tabir „გამოთქმა“.

იოსებ წილოსანის წიგნი „ახალი დიალოგები რუსულ, ფრანგულ, თურქულ და თათრულ ენებზე, ბოლო ორი ენის კირილური ასოების ტრანსკრიფციით“, გრამატიკულ მრავალფეროვნებასთან ერთად მდიდარია ფრაზეოლოგიზმებითაც. ნაწილი ამ ფრაზეოლოგიზმებისა წარმოდგენილია შემდეგი სახით:

- Can çekilmek - სიტყვასიტყვით: „სიცოცხლესთან ბრძოლა“; can -სიცოცხლე, სული, çekilmek - ბრძოლა.

ტანჯვა, წამება, სულის დაფვა. Can çekiyor - სულს დაფავს (575).

- Can vermek - „სულის მიცემა“; can - სიცოცხლე, სული, vermek - მიცემა.

„სულის განტევება“ - გარდაცვალება. Can verdi - გარდაიცვალა, სული განუტევა (575).

- Göz düşmek - სიტყვასიტყვით: „თვალის დაცემა“; göz - თვალი, düşmek - დაცემა.
„თვალის წასვლა“ - გაფუჭება, გახევა. Çorabın bir gözi düşmüştür - წინდას თვალი წასვლია, გახეულა (255).
- Yola çıkmak - სიტყვასიტყვით: „გზაზე გასვლა“; yol - გზა, çıkmak - გასვლა.
„გზაზე დადგომა“ - წასვლა. Yola çıktı - გზას დაადგა, წავიდა (479).
- Başa çıkarmak - სიტყვასიტყვით: „თავში გაყვანა“; baş - თავი, çıkarmak - გაყვანა.
„საქმის ბოლომდე მიყვანა“ - დამთავრება. Siz şübhessiz başa çıkarursız - ეჭვგარეშეა, რომ საქმეს ბოლომდე მიიყვანთ (309).
- Yaşı geçmek. სიტყვასიტყვით: „ასაკის ჩავლა“; yaş - ასაკი, geçmek - ჩავლა, გავლა.
„ასაკის გავლა“ - დაბერება. Kendüsünün yaşı geçiyor - ბერდება (581).
- Acı çekmek - სიტყვასიტყვით: „სიმწარის ატანა“; acı - სიმწარე, çekmek - ატანა, განცდა. შეგრძნება.
ტანჯვა, წამება. Acı çekiyor - იტანჯება (577).
- Memeden kesmek - სიტყვასიტყვით: „მკერდიდან მოჭრა“; meme - მკერდი, kesmek - მოჭრა, მოკვეთა.
„მკერდიდან მოკვეთა“; დატოვება, მიტოვება. Memedan kesdi - მკერდი მიატოვა, თავი დაანება (457).
- Yüzü kesmek - სიტყვასიტყვით: „სახის გაჭრა“; yüz - სახე, kesmek - გაჭრა, მოჭრა.
„სახის მოყინვა“; გაყინვა, შეციება. Öyle rüzgardurki yüzi kesiyor - ისეთი ქარია, რომ სახეს უყინავს (105).
- Can titremek - სიტყვასიტყვით: „სულის კანკალი“; can - სული, titremek - კანკალი, ცახცახი.
„სულის ცახცახი“; შიში. Canım detriyor - მეშინია (527).
- Kuvvetten düşmek - სიტყვასიტყვით: „ძალიდან დაცემა“; kuvvet - ძალა, düşmek - დაცემა.
„ძალის გამოცლა“; დაუძლურება. Ben kuvvetdan düşüyorum - ძალა მეცლება (569).
- El kaldırmak - სიტყვასიტყვით: „ხელის აღება“; el - ხელი, kaldırmak - აღება, აწევა.
„ხელის აღება“; მოგება. Ben yedi el kaldırmışım - შვიდი ხელი (თამაში) მომიგია (505).
- İçinden geçmek - „გულში გავლა“; iç - შინაგანი მხარე. გული; Geçmek - გავლა.
„გულში გავლება“; გაფიქრება, მოსაზრება. İçinden geçdi - გაიფიქრა (297).
- Sufra kurmak - სიტყვასიტყვით „სუფრის შექმნა“; sufra- სუფრა, kurmak- შექმნა, დაარსება.
„სუფრის გაწყობა“ - სუფრის გაფორმება, გაწყობა. Sufra kurulmuşdur - სუფრა გაშლილა, გაწყობილა (201).
- Peşine düşmek - „კვალდაკვალ დაცემა“; peş - კვალი, düşmek - დაცემა.

„კვალდაკვალ დადევნება“ - მუდამ მასთან ყოფნა, კვალში დგომა. Peşime düşüyor (515).

• Aç gözlü - სიტყვასიტყვით: „ღია თვლიანი“; aç - ღია, göz - თვალი.

„თვალხარბი“ - ხარბი, გაუმაძღარი (მამულია 2006: 13). Açı gözlüsiz - ხარბი ხარ (229).

• Mide bulanmak - სიტყვასიტყვით: „კუჭის დაბინდვა, ამღვრევა“; mide - კუჭი, bulanmak - ამღვრევა, დაბინდვა.

„გულის არევა“ - ღებინება. Mide bulandı - გული აერია, აღებინა (561).

• Surat asmak - სიტყვასიტყვით: „სახის ჩამოკიდება“; surat - სახე, გამომეტყველება. Asmak - დაკიდება, ჩამოკიდება.

„სახის ჩამოშვება“ - მოწყენა, დაღონება. Olaydan sonra surat asdı - შემთხვევის შემდეგ მოიწყინა (325).

• Beş para etmez - სიტყვასიტყვით: „ხუთ ფარას არ იზამს“; beş - ხუთი, para - ფული.

„ფასი არ აქვს“ - უფარგისია. Bu beş para etmez - ამას ფასი არ აქვს, არ ღირს (503).

• Bir ayağı mezara koymak: სიტყვასიტყვით „ერთი ფეხის სამარეში ჩადება“; bir- ერთი, ayak- ფეხი, mezar- საფლავი, სამარე, koymak- ჩადება.

„ცალი ფეხი სამარეში უდგას“ - სიკვდილის პირასაა. Ben bir ayakımı mezara koymuşım - სიკვდილის პირას ვარ (569).

დასკვნა

წიგნი, სახელწოდებით „ახალი დიალოგები რუსულ, ფრანგულ, თურქულ და თათრულ ენებზე, ბოლო ორი ენის კირილური ასოების ტრანსკრიფციით“ ყოფილი მამლუქის, გურული ბიჭის, იოსებ წილოსანის კალამს ეკუთვნის. ოთხენოვნიანი ნაშრომი მდიდარია ლექსიკური, ფრაზეოლოგიური და გრამატიკული თვალსაზრისით. ვხვდებით როგორც ადამიანთა სულიერი განცდის ამსახველ გამოთქმებს, ასევე ნუმერაციულ ფრაზეოლოგიზმებსაც. რაც შეეხება ნაშრომში წარმოდგენილ სამეტყველო ფორმებს, დიალოგებში მოყვანილი მაგალითებიდან შეიძლება ითქვას, რომ ეს ფორმები ძირითადად ანატოლიური თურქულის ჩრდილო-აღმოსავლურ დიალექტს განეკუთვნება.

გამოყენებული ლიტერატურა

არჯევანიძე 1946 – ი. არჯევანიძე, იოსებ წილოსანის ალი-ამედეფენდის საბიოგრაფიო მასალა: „მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისთვის“. თბილისი, 1946.

მამულია 2006 – ე. მამულია, თურქულ-ქართული ფრაზეოლოგიური ლექსიკონი. თბილისი, 2006.

წილოსანი 1956 – ი. წილოსანი, Новые разговоры на Российском, Французском, Турецком и Татарском языках с русским произношением двух последних. ТКНК, თბილისი, 1956.

ჯაფარიძე 2022 – გ. ჯაფარიძე, (მთარგმნელი: კონსტანტინე ფერაძე), ქართველი სტუდენტების ბედი მუჰჰამად ალის მიერ საფრანგეთში გაგზავნილ ეგვიპტელ სტუდენტთა პირველ მისიაში, აღმოსავლეთმცოდნეობა, 11. თბილისი, 2022.